

Marija Turk

GERMANIZMI U SJEVERNOČAKAVSKOM AREALU

dr. sc. Marija Turk, Filozofski fakultet, Rijeka, izvorni znanstveni članak

UDK 811.163.42'282'373.45 : 811.112.2

U radu se obrađuju germanizmi u nekim mjesnim govorima na sjevernočakavskom arealu. Utvrđuju se fonološke, morfološke i tvorbene inačice germanizama. Osobita se pozornost posvećuje semantičkim poljima, prostornoj, vremenskoj, funkcionalnoj i stilističkoj raslojenosti germanizama, te stupnju prepoznavanja i uporabi germanizama u govornika različitih naraštaja.

Ključne riječi: posuđenice, germanizmi, čakavski, dijalekt

1. Uvod

U lingvističkoj je literaturi više priloga koji tretiraju utjecaj njemačkoga na hrvatski jezik u cjelini.¹ U recentnim se radovima germanizmi obrađuju kao činjenice pojedinih mjesnih govora hrvatskih narječja.² Germanizmi su u hrvatski jezik preuzimani u

¹ U knjizi H. Schriedter-Temps (1958) zabilježeno je oko 2000 germanizama s potankim etimološkim podacima. Autorica je nastojala uvrštene lekseme razvrstati prema standardnojezičnoj pripadnosti, ali u tome nije u potpunosti uspjela.

Široko shvaćajući pojam germanizma, E. Schneeweis (1960) zabilježio je u svojoj knjizi oko 3000 germanizama, čak i one za koje možemo predmijevati samo njemačko posredništvo (npr. asistent, puls, oficir, major, marš). Autor usput upućuje na hrvatsku standardnojezičnu posebnost, ali u raščlambi nije dosljedan.

Prilog poznavanju germanizama u hrvatskome jeziku dao je i S. Babić (1990) u raspravi koja je prvi put objavljena na njemačkome jeziku 1988. godine. Autor polazi od prosudbe već spomenutih monografija o njemačkim posuđenicama, potom tumači široki pojam **germanizam** i zaključuje da pravih germanizama u hrvatskom književnom jeziku ima malo, brojem 88. U prilogu M. Turk (1994) problematizira se status njemačkih posuđenica, prevedenica i prevedenih frazema u hrvatskom jeziku.

² Germanizme u zagrebačkom govoru obradili su Z. Glovacki-Bernardi (1993) i (1998) i S. Turković (1997), a S. Žepić (1995) austrijsku varijantu njemačkog jezika u Zagrebu i Osijeku. Germanizme u suvremenom osječkom govoru obradila je S. Kordić (1991), a V. Piškorec (1997) u kajkavskom mjesnom govoru Đurđevca. O germanizmima u čakavskom mjesnom govoru Bribira pisala je N. Ivanetić (1997) i (2000).

različitim razdobljima. S. Babić (1990: 219) govori kako u primanju germanizama valja razlikovati tri razdoblja. Prvo razdoblje traje do početka 16. stoljeća ili do izbora Ferdinanda za hrvatskoga kralja (1527), drugo od početka 16. stoljeća do početka hrvatskoga preporoda (1527-1835) i treće od hrvatskoga preporoda do danas. Duge političke veze s bečkim dvorom, kad je Hrvatska bila u sastavu Habsburške Monarhije, podržavale su kulturnu razmjenu s Austrijom. S obzirom na to da je njemački bio službeni jezik Monarhije, može se govoriti i o hrvatsko-njemačkim jezičnim dodirima.

Budući da sjevernojadranski krajevi nisu bili u neposrednom susjedstvu s njemačkim govornim područjem, valja pretpostaviti da se veliki dio germanizama infiltrirao u čakavštinu u razdoblju državne zajednice u okviru Habsburške Monarhije. Blizina Vojne krajine, vojna obveza, izgradnja prometnica od unutrašnjosti prema moru,³ općenito veliki građevinski radovi i kontakt s govornicima iz drugih područja čimbenici su koji su rezultirali pojavom germanizama u čakavštini. Zbog prostorne udaljenosti od njemačkog govornog područja vjerojatno je najviše germanizama ušlo u čakavštinu difuzijom unutar hrvatskog jezika, prije svega izobrazbom u različitim strukama.⁴

2. Identifikacija germanizama

Korpus posuđenica njemačkoga podrijetla u dijelu sjevernočakavskih govora nastao je višegodišnjim prikupljanjem. Na temelju popisa leksema ekscerpiranih iz radova koji se bave problematikom germanizama u hrvatskom jeziku u cjelini stvoren je popis germanizama koji je provjeravan i popunjavao anketiranjem obavijesnika na terenu.⁵ Anketa provedena za potrebe ovog istraživanja sadrži nekoliko elemenata: uz pojedini se germanizam traži podatak o tome koriste li se govornici nekog mjesnog govora predloženom riječju, u kakvom se fonološkom ili morfološkom obliku germanizam pojavljuje, koje germanizme govornici prepoznaju kao činjenice svoga mjesnoga govora, ali se njima ne koriste, koje istoznačnice govornici rabe umjesto predloženog germanizma. Anketa je dosad provedena u naseljima Vinodolske doline, u bakarskom zaleđu, na Grobinščini, Kastavščini, Opatijskome krasu i u Klani s okolicom.⁶ S obzirom

³ Riječko priobalje povezano je s unutrašnjošću Karolinskom cestom, izgrađenom 1728. godine, Lujzinskom cestom izgrađenom 1811. godine i željeznicom izgrađenom 1873. godine.

⁴ Skupina germanizama u funkciji profesionalizama zanimljiva je sa sociolingvističkog stajališta. Tako je Ivo Medić u svojoj disertaciji 1962. godine utvrdio da zagrebački obrtnici rabe njemačke stručne nazive iako ne znaju njemački jezik (Filipović, 1973).

⁵ U popunjavanju i provjeri korpusa već nekoliko godina sudjeluju studenti kroatistike i germanistike na Filozofskom fakultetu u Rijeci i studenti koji u okviru općih programskih osnova slušaju njemački jezik na Građevinskom fakultetu u Rijeci.

⁶ U daljnjem će se tekstu za oznake mjesnih govora rabiti ove kratice:

Vd - Vinodolska dolina (Bribir, Grižane, Tribalj, Drivenik, Križišće)

Bz - Bakarsko zaleđe (Draga, Škrljevo, Krasica, Praputnjak, Meja, Hreljin, Zlobin)

na to da je u ovome prilogu težište na komunikacijskoj ulozi germanizama, na svakome su punktu ispitani govornici triju naraštaja⁷ da bi se mogla dobiti jasnija slika o tome kako germanizmi u istraživanim govorima danas funkcioniraju. U prikupljanju korpusa poseban je problem u mnogim slučajevima predstavljala identifikacija germanizama. U nekim je slučajevima model promijenio svoj fonološki sastav gotovo do neprepoznatljivosti, kao što pokazuju ovi primjeri: riječ *aptak* nastala je prema izrazu *habt Acht*, inačice *akrla*, *hakarla*, odnosno *hakel* od *Häkelnadel*. Riječ *bajbok* nastala je adaptacijom izraza *bei Wache*, *feljaba* prema *Feldwebel*, *gartoža* prema modelu *Gartenrose* itd. Osim toga mnogi su germanizmi preuzeti u različitim razdobljima pa ih je teže identificirati s obzirom na fonološku strukturu koju imaju u suvremenome standardu njemačkoga jezika: npr. riječ *žnjora* ima ishodište u stvnj. *snour* (danas *Schnur*) ili *copra* odnosno *coprlja* u srvnj. *zouberin* (danas *Zauberin*). Mnogi su germanizmi preuzeti izravno iz različitih austrijskih i južnonjemačkih dijalekata: npr. *gabrla/gabrlja* od austrijskog *Gaberl*, *firanga* od austrijskog *Fürhang*. Model za riječ *šraf/čraf/šaraf* ne treba tražiti u standardnome njemačkom liku *Schraube*, nego u bavarskom obliku *Schrauff* (Skok, 1971-73). U stanovitom je broju primljenica izraz znatno izmijenjen u odnosu na model, jer je njemačka složenica elidirana, kao što pokazuju primjeri: *celt/celjt* < *Zeltstoff*, *špajza* < *Speisekammer*, *štema* < *Stemmeisen*, *šos* < *Rockschoß* itd. Najviše dvojbi u otkrivanju germanizama predstavljaju izrazi koji su u adaptaciji elidirani, a preuzeti dio pokazuje znatnu fonološku supstituciju: npr. leksem *flajba* sa značenjem *visak* (u zidarstvu) vjerojatno je nastao elidiranjem prvoga dijela njemačke složenice *Senkblei* i supstitucijom fonema /b/ fonemom /f/, te morfološkom adaptacijom morfemom /ba/.

Osim promjena u izrazu, stanoviti je broj primljenica u adaptaciji u odnosu na model promijenio značenje. Tako npr. njemački leksem *Grus* znači općenito 'usitnjena građa' (npr. kamen, ugljen), 'ruševine' i sl., a primljenica *gruh* u čakavštini 'rasuto tlo'. Germanizam *herac* uglavnom ima značenje 'igrača karta', primljenica *štof* znači samo 'tkanina', a *šrot* 'grubo samljeveni kukuruz'. Osim suženja značenja u primljenica dolazi ponekad i do suženja polja: riječ *grušt* rabi se samo u značenju 'građevinska skela', dok u njemačkom jeziku izraz *Gerüst(e)* ima uporabu i u drugim semantičkim poljima: 'nogari, kozlić, jarac' itd. Neki su germanizmi u čakavštini proširili značenje.

G - Grobinščina (Grad Grobnik, Čavle, Donje Jelenje)

Ka - Kastavščina (Kastav, Matulji, Rukavac, Permani)

Ok - Opatijski kras (Mune, Pasjak)

Kl - Klana (Klana, Studena, Lisac)

U konačnoj provjeri prikupljenih podataka u govorima o kojima je riječ veliku su mi pomoć pružili obavijesnici: dr. sc. Milorad Stojević i Fran Bruketa (**Vd**), ing. Miljenko Pavletić, Mate Vidas i Mirjana Fritz (**Bz**), Miljenka Hlača i dr. sc. Iva Lukežić (**G**), Klaudio Jelenić, Senka Brajan-Širola, ing. Lino Šepić i mr. sc. Darinko Munić (**Ka**), Teodora Turković i Giuseppa Vičić (**Ok**) i Ivan Starčić, Željka Šarčević i Ivana Starčić (**Kl**).

⁷ U prvu (stariju) skupinu ispitanika uključeni su govornici stariji od šezdeset godina, u drugu (srednju) skupinu govornici životne dobi od četrdeset do šezdeset godina, u treću (najmlađu) skupinu govornici do trideset godina života.

Tako glagol *biksat* uz prvotno značenje 'mazati cipele' dobiva i dodatno značenje 'tući'; glagol *cvikat* primarno znači 'odrezati kliještima ili škarama', sekundarno 'probušiti (kartu)', tercijarno 'bojati se'. Promjene značenja predstavljaju u identifikaciji primljenica manji problem od promjena u njihovu izrazu.

Stanovit problem u identifikaciji predstavljaju germanizmi nastali apelativizacijom vlastitih imena. Primjerice germanizam *štoverak* može se prepoznati i objasniti ako se zna da je tvornica *Stowel* između ostalog proizvodila šećer u kockama, pa je kocka šećera prozvana prema imenu tvornice *Stowel-Werke* otisnutom na ambalaži (Ivanetić, 2000: 160). Apelativizacijom su nastali mnogi leksemi: *milikerac* je naziv za svijeću, koji se prvotno odnosio na fine bijele svijeće koje su se proizvodile u bečkoj tvornici čiji je vlasnik bio dr. de Milly (Klaić, 1981: 884). Napitak kao zamjena za kavu *knajip* nastao je prema imenu izmitelja Sebastijana Kneippa (Klaić, 1981: 699) itd.

3. Inačice germanizama

Germanizmi se u istraživanim govorima pojavljuju u inačicama koje su uvjetovane jezičnom strukturom pojedinih mjesnih govora.⁸ Sukladno fonološkoj strukturi tih govora utvrđene su fonološke inačice: *ajnpreg* (Vd, Bz, G) - *ajnprejn* (Ka), *bajbok* (Nv, Bz, Ok) - *bajbuk* (Ka, Kl), *brhan* (Bz, Ka) - *berhan* (G), *bremza* (Bd, Bz, G) - *brenza* (Ka, Ok, Kl), *bruh* (Bz, Ka) - *bruf* (Vd, Ok, Kl, G), *čmir* (Vd, Bz) - *šmir* (Ka, Kl) - *žmir* (Ok), *čraf* (Vd) - *šraf* (Bz, G) - *šaraf* (Ok, Kl), *durmarš* (Vd, Bz, G, Ok) - *durhmarš* (Kl, Ka), *fajercag* (Vd, Bz, G) - *farcag* (Ka), *fahman* (Ka, Kl) - *fakman* (Vd, Bz, G, Ok), *firmajz* (Vd, Bz, Ka, Ok) - *firmis* (Kl), *flajda* (Vd, Bz, G, Ka) - *flajdra* (Ok, Kl), *gabrla* (G, Bz, Ka, Kl) - *gabrlja* (Vd, Ok), *glaspapir* (Bz) - *glancpapir* (Ka) - *glacpapir* (Vd, Kl), *gmajna* (Vd, Bz, Ka, Ok, Kl) - *gumajna / zmajna* (G), *herac* (Vd, Bz, G, Ka) - *herc* (Kl), *kiklja* (Vd, Bz) - *kikla* (Ka, G) - *kitlja* (Ok), *klaftar* (Vd, Ka) - *klahtar* (Bz), *kušnut*, *kuševat* (Vd, Kl) - *bušnut*, *buševat* (G, Ka), *lajbak* (Vd, Bz, G, Ok) - *lajbac* (Kl), *mešpajz* (Vd, Bz, G) - *mešpajz* (Ka), *mežnjar* (Vd, Bz, G, Ka) - *mežnar* (Ok, Kl), *natkastlin* - *natkasni* (G), *pekljar* (Vd, Bz) - *pekjar* (G, Ka) - *petjar* (Ok, Kl), *pumperice* (Vd, Bz, Ka) - *pumparice* (G, Ok, Kl), *rajsnigla* (Vd, G) - *rajsnegla* (Bz, Ka), *raubat* (Vd, Bz) - *rubat* (Ka), *rusak* (Vd, Bz, Ok, Kl) - *ruksak* (Ka) - *rucak* (G, Kl), *šintar* (Vd, Bz, G, Ka, Ok) - *šinter* (Kl), *šnajdar* (Vd, G, Ka, Ok) - *šnajder* (Bz) - *žnjidar* (Ok), *špaher* (G) - *šparget* (Kl) - *šporhet* (Nv) - *šparhet* (Ka), *špital* (Vd, Bz, G, Ka, Ok) - *špitav* (Kl), *štanjga* (Vd, Bz, G, Kl) - *štanga* (Ka), *šuster* (Vd, Bz, Ok) - *šustar* (G, Ka), *tišljar* (Vd, Bz, Ka, Ok, Kl) - *tišjar* (G), *zglajzat* (Vd, Bz, Ka, Ok, Kl) - *zglasjat* (G) itd.

⁸ Kako je težište ovoga priloga na prezentaciji utvrđenih germanizama i njihovom komunikativnom aspektu u jednom, relativno širokom dijelu sjevernočakavskog areala, na ovome se mjestu neće govoriti o procesu adaptacije. Proces i rezultate adaptacije germanizama na fonološkoj, prozodijskoj, morfološkoj, tvorbenoj i semantičkoj razini u jednom čakavskom mjesnom govoru obradila je N. Ivanetić (1997: 109-129).

Germanizmi se pojavljuju i u morfološkim inačicama: *štokrl* (Vd, Bz, Ka, Ok, Kl) - *štokrla* (G, Ok), *fangl* (Kl) - *fangla* (Nd, G), *lojtra* (Vd, Bz, G, Ok) - *lojtre* (Kl), *pegla* (Vd, Bz, G, Ka) - *peglo* (Ok) itd. Neki se germanizmi pojavljuju u fonološko-morfološkim inačicama: *fasung* (Vd, Bz, G) - *fasonga* (Kl), *krigl* (Vd, Ok) - *krigaj* (Ka, G) - *krigla* (Bz) - *krigalj* (Kl) itd. Tvorbene inačice germanizama pokazuju sljedeći primjeri: *copra/coprlja* (Vd, Bz, G) - *coprljica* (Ka) - *coprnica* (Kl) - *coprnjica* (Ok), *škamlja* (Vd) - *škamblica* (Ka) - *škamljič* (Kl), *štihalice* (Vd, Bz, G, Ok, Kl) - *štihača* (Ka), *fasovat* (Vd, Bz, G, Ka, Kl) - *fasat* (Ok) itd.

4. Korpus germanizama

Germanizmi potvrđeni u govorima sjevernočakavskog areala mogu se po podrijetlu i transferu podijeliti u prave i neprave germanizme. Pravi su germanizmi posuđenice iz austrijskih i južnonjemačkih dijalekata, dok nepravi mogu biti pagermanizmi i polugermanizmi (Babić, 1990: 217). U pagermanizme ubrajaju se leksemi u čijem je transferu njemački jezik posredovao između jezika davaoca i jezika primaoca: lat. *cichorium* > njem. *Zichorie* > hrv. *cikorija*⁹, tal. *cavolofiore*¹⁰ > njem. *Karfiol* > hrv./čak. *karfijol*, lat. *respectus* > njem. *Respekt* > hrv. *rešpet* itd. Polugermanizmi su leksemi njemačkog podrijetla, u hrvatski jezik prihvaćeni posredništvom nekog drugog jezika, najčešće mađarskoga: stvnjem. *hahaere* > mađ. *hóhér* > hrv. *hahar*, njem. (dijal.) *roschtl* mađ. *rostély* > hrv. *roštilj* itd. U istraživanim je govorima potvrđen stanoviti broj poluposuđenica, tj. leksema u kojima je jedan dio preuzet, a drugi preveden: *šperploča* < *Sperrplatte*, *štaubšećer* < *Staubzucker*, *termosboca* < *Thermosflasche* itd.

Germanizmi se mogu podijeliti prema njihovoj pripadnosti različitim semantičkim sferama, te prema prostornoj, vremenskoj i generacijskoj raslojenosti.

4.1. Semantičke sfere

Germanizmi koji se koriste u sjevernočakavskim govorima, kao i u drugim dijelovima hrvatskoga jezika, označavaju pojmove na mnogim područjima čovjekova djelovanja: obrt i zanatstvo, tehnika, dom i gastronomija, odjeća i obuća, vojska, igre, administracija, ljudske osobine, bolesti itd.

4.1.1. Zanatstvo. Ovu semantičku sferu čine germanizmi koji imenuju zanate i alate: *furman*, *kelner*, *majstor*, *sotlar*, *šloser/šlosar*, *šuster/šustar*, *tišljar/tišjar*, *urar*, *urmaher*; *borer*, *bormašina*, *brenjer*, *fangl/fangla*, *flajba*, *hoblič*, *kramp*, *letlampa*, *rašpa*, *škare*, *špahtla*, *špica*, *šprica*, *šraftok*, *šrafčiger*, *štema*, *štihača/štihalice*, *vaservaga* itd.

4.1.2. Tehnika u najširem smislu: *ablendat*, *anlaser*, *auspuh*, *blenda*, *blic*, *bremza/brenza*, *šaraf/šraf/čraf*, *dihtat*, *dizna*, *fajercag*, *feder*, *felga*, *fen*, *gater*, *getriba*,

⁹ Izraz *cikorija* odnosi se na nadomjestak za kavu, a nastao je elidiranjem izraza *Zichorienkaffee*.

¹⁰ Izravni talijanski utjecaj vidljiv je u posuđenici *kaul*.

gevinc, hauba, kiler, kiper, klanfa, kran, kuglager, kuplung, kurbla, lajsna, ler, lotat, mašina, morš, pegla, pumpa/ punpa, ratkapa, sajla, singerica, šiber, šalung, šalter, šina, šlafat, šlafjerica, šlauf, šleper, šoferšajba, šteker, štosdenfer, štuka, šuko, švasat, tank, tipla, vekerica, verštat, vešmašina, žnjora itd.

4.1.3. Kuća, pokućstvo i gastronomija: ganak, špajza/špajz, šupa, štala, firanga, špاهر/ šparget/šporhet/šparhet, rol, rerna, rosfraj, taca, klofer, štampriji, dinstat, fajtat, faširat, filat, košta, rosfraj, štirka, štirkat; ajerkonjak, ajeršpajz, ajnpreg, bira, čušpajz, foršpajz, gemiš, grifin/grifik, griz, hajmoc, kuglof, melšpajz, merlin, milbrot, nahšpajz, nulerica (brašno), šlag, šparoga, špricer, štoverak, šnicel, virfcuker, žlundra, grancljivo/ grancjivo itd.

4.1.4. Odjeća i obuća: ajnzug, badekostim, brhan/berhan, cic, falda, flajda/ flajdra, filc, glockni, halter, kiklja, kragna/kragljina, kuta, lajbak/lajbac, mider, mantel, muš, pumparice/pumperice, rajf, rajferšlus, rajthoze, reklja, šlafrok, šlep, šos, špilhoze, štrample, tregeršos, vesta, veš, vindjakna, žužnja itd.

4.1.5. Igre i zabava: ajnc, herac, fircig, pupa, ringšpil, šnaps, tanac, tancat itd.

4.1.6. Administracija: gmajna/gumajna/zmajna, grunat, grunтовnica;

4.1.7. Vojska: aptak, bajbok, befel, durmarš/durhmarš, fajront, fassung, feljbaba, feljčar, geler, halt/holt, kapetan, kasarna, logor, oberlajtmand, oficir, purš, ranac, regrut, rešt, rusak, soldat, šanac, šmajser, šljem, špalir, šprengovat, špliter, šprih, špriherica, šrapnel, štab, štucne, šuferice, štuka, trup, urlab.

4.1.8. Ljudske osobine. U ovu semantičku sferu ulaze leksemi koji imenuju mahom netipične i izuzetne osobine i njihove nositelje: hohštapler, copra/coprlja/ coprnja, fahman/fakman, fušer, maher, majstor, mežnjar, frajar, frajla, junferica, pekljar/ pekjar/petjar, šintar/šinter, grint(avic)a, šlampavica, šmuta, hahar, huncut, šlank, pipljav/ pepljav, fanjski, šlampav/šlampast itd.

4.1.9. Bolesti: bruh, giht, fras, heksenšus, kopšus, platus, šlag itd.

Tragovi germanizama očuvani su u klišeiziranim strukturama koje mogu imati sastavnicu koja se više ne koristi kao samostalan leksem. Veći dio tih ustaljenih struktura poznat je na širem području: bit grinta, bit kuš, bit/stat aptak, delat durhmarš, imit pik na nikoga, imit putra na glavi, klast/stavit kajlu, malo morgen, na štrafi, nikomu delaju klikeri, niki nima dunsta, od šuba, od/zi cuga, od štosa, ostat paf, pit na eks, platit ceh, poč na špas, pod mus, zabit cviku itd.

Manji broj klišeiziranih struktura s germanizmom kao sastavnicom rabi se na užem području: u flajbu (Vd), (ne)imet herca, rauhat kot Turak, imet dobar cug (Kl), Bog će te štrafat, još ni cajt, ne imet cajta (Ok) itd.

4.2. Raslojavanje germanizama

Svaka je govorna zajednica socijalno raznolika, pa se i jezična praksa njezinih članova pokazuje različitom u prostoru i u različitim socijalnim i profesionalnim okolnostima. Neki su leksemi poznati većini govornika na sjevernočakavskom području, neki imaju suženu uporabu na užem području, a neki funkcioniraju kao profesionalizmi.

4.2.1. Prostorno raslojavanje

Zajednički općeuporabni fond germanizama integriran u sjevernočakavskim govorima ima dva sloja: jedan veći, poznat i u nečakavskim dijelovima hrvatskoga jezika i drugi, više-manje karakterističan za sjevernočakavske govore. Između tih dvaju slojeva ne postoji oštra granica. Prevlast germanizama zajedničkih trima hrvatskim narječjima nad germanizmima, uvjetno rečeno, tipičnim za čakavštinu potvrđuje pretpostavku da su se u čakavštinu integrirali germanizmi uglavnom iz drugih hrvatskih narječja, a ne izravno iz njemačkoga jezika. Prvi sloj čine germanizmi s podudarnim izrazom ili s izrazom fonološki promijenjenim sukladno fonološkoj strukturi govora u koji je germanizam prihvaćen: *ablendat, ajerkonjak, ajnc, ajnpre, aptak, auspuh, badekostim, bajbok/bajbuk, biksat, bira, blajhat, blenda, blic, bremza, bruf, bubiko, caka, cifrat, cimerica, cinkat, curikat, čušpajz, cvikeri, dihtat, dinstat, dizna, durhmarš/durmarš, fajercag, fajtat, fahman/fakman, falda, faličan, farba, faširat, feder, fehtat, felga, ferije, filat, filc, flajda, fleka, flekat, frajla, frajar, frižak, fušarit, futrat, garnirat, geler, gemišť, gepek, getriba, gevint, glacpapir, glancat, gletovat, griz, grunat, grunтовnica, hahar, hauba, herac, himber, huncut, inlet, kelner, kibicirat, kiler, košťat, kramp, krigla, kufer, kuršlus, kuplung, kuta, lajbak, lajsna, lampa, landrat, laufat, larma, letlampa, letva, ligešťul, logor, lojtra, lotat, luftat, lumpat, maher, majstor, maršťruta, mider, mušťtra, vikler/vitler, nulerica, (h)ofirat, pakpapir, pegla, pleh, pošlihtat, pulover, pumpa, pumperice, rašťpa, rašťpat, ratkapa, rešť, ribat, rihtat, rifljat, rikverc, rolšťue, sajla, soldat, řajba, řalung, řalovat, řine, řintar/řinter, řlafrok, řlampast, řank, řkaf, řlag, řlape, řlep, řlic, řlifer, řlosar, řljakat, řmajser, řmekat, řminkat, řnajderica, řnaps, řopat, řaraf/řraf/čraf, řos, řpajz/řpajza, řpalir, řpanzirat, řpeh, řpičit, řpotat, řpital, řpricer, řrajbat, řrapnel, řrot, řtala, řtemajzel, řstamp, řtemat, řtih, řtihalice, řtihprova, řtimat, řtirka, řtirkat, řtok, řtokrl/řtokrla, řtopat, řtramle, řtruca, řtof, řtrudel, řvasat, řtank, řtaška, řtišťjar/tišťjar, řreger, řtrup, řura, řvaservaga, řvesta, řvindjaka, řvrbovat, řzglajzat* itd.

Sljedeći bi se germanizmi mogli smatrati zajedničkim općeuporabnim leksemima na sjevernočakavskome arealu jer su potvrđeni na cijelom istraživanom području i ne postoji druga jednakoznačnica. To su primjerice leksemi: *berhan/brhan, pupa, falit, fudra, gabrlja/gabrla, grancljiv/grancjiv, grup, klanfa, kušnjut/bušnjut, kuševat/buševat, merlin, mežnjar, pekjar/pekljar/petjar, raubat/rubat, rašťpa, rašťpat, rompat, rusak/rucak, řoder, řpaher/řparget/řporhet/řparhet, řparat/řparinjat, řparoga, řtanac, řtancat, řtrefit, řžuňnja* itd.

Osim zajedničkih germanizima neka sjevernočakavska područja poznaju germanizme koji se odnose na djelatnosti i posebnosti toga područja, a nisu potvrđeni u drugim dijelovima sjevernočakavskog areala, ali su poznati u dijelovima hrvatskoga prostora gdje te djelatnosti postoje. Takvi su primjerice leksemi vezani uz kirijašenje na vinodolskom području, Grobinščini i području Klane: *celt/celjt, cugalj, curik, curikat, šmir/čmir, furman, futrat, klaftar, sotlar, štranjga, trajbar, vagir, vinta* itd. Područja koja su neposredno vezana ili gravitiraju željezničkoj pruzi u oba smjera, od Gorskog kotara kroz bakarsko zaleđe prema Rijeci i od Slovenije preko Opatijskog krasi i Kastavščine prema Rijeci imala su ili još imaju neke od leksema vezane uz djelatnosti koje pripadaju željezničkom prometu i zanimanjima, npr. *ajzenbaner, bancug, banziger, cug, damfat, dincman, foršibat, foršus, fraht, krajcung, nabrenat, šajbat, šina, štreka, šveljar, vahtar, vahtarnica* itd. Na vinodolskom je području zidarstvo bilo tradicionalni izvor prihoda, a domaći su majstori već od sredine 19. stoljeća zbog zarade išli u svijet (Ivanetić, 2000: 160). S tim u vezi u govorima vinodolske doline potvrđeno je mnoštvo germanizama koji su profesionalizmi na području građevinarstva: *cigla, grušt, fangla, flajba, klamfa, šahta, šalung, šlic¹¹ špica, špahtla, štema, štemajzel, vaservaga*.¹² Klanjsko je područje gospodarski bilo orijentirano prema gorskom zaleđu, iskorištavanju šuma i obradi drva, što se očituje i u uporabi nekih germanizama: *bergšue, banseg, gater, klaftar, ručban* i sl.

Osim skupina germanizama koji su karakteristični za šire područje, neki se germanizmi pojavljuju kao lokalizmi, tj. leksemi karakteristični samo za jedno usko područje. Tako su u mjesnim govorima na području Klane zabilježeni germanizmi: *arbajt, drat, fertik, fruštik, fruštikat, gartoža, herc* ('osjećaj, sućut'), *rihtik, rauhat, taljer*; u govorima Kastavščine: *burg, krizban, luftinšpektor, ober*; na vinodolskom području: *auslog, curajbat, feljčar, flajbac, fris, hajmoc, grušt, kumst, natkastlin, leder, luftiguz, silber, šimla, špilhoze, špilšu, štrekat, šlic* ('željezni držač'), *špriher, štoverak, virfcukar, verštat*; u govorima Opatijskoga krasi: *arbajt, cajt, klajderkosan, ofer*,¹³ *štrafat* ('kazniti'), *šula, taljer*.

Ovako se prikazana prostorna raslojenost odnosi samo na sjevernočakavsko područje. Pojedini leksemi označeni primjerice kao lokalizmi, lokalizmi su samo unutar areala koji se opisuje, ali su široko potvrđeni u hrvatskome jeziku, osobito na kajkavskome području.¹⁴

¹¹ Leksem *šlic* u ovim mjesnim govorima, osim uobičajenog značenja 'razrez', znači 'željezni držač, armirač'

¹² Pojava je tih profesionalizama njemačkoga podrijetla na ovome području veća nego u drugim dijelovima sjevernočakavskog areala, u kojima prevladavaju romanizmi: *lindra, puntarol, špatula, livel*.

¹³ Riječ se odnosi na milostinju koja se daje u crkvi. Vjerojatno je riječ o primljenici nastaloj prema njem. *Opfer* ('žrtva').

¹⁴ Usp. npr. germanizme u varaždinskome kajkavskom govoru (Lipljin: 2002) ili u kajkavskome mjesnom govoru Đurđevca (Piškorec: 1997).

Nejednaka zastupljenost germanizama na sjevernočakavskom arealu pokazuje jednu drugu pojavu. Naime, u govorima u kojima nisu potvrđeni neki od spomenutih germanizama postoje istoznačne romanske posuđenice: biks(Vd), boks (Kl) - patina (G, Ka), borer (Vd, G, Bz) - punta (Ka, Kl), cigaršpic (Vd, Bz, Ka) - bukin (Ka), cvek (Vd, Bz, Ok) - puntina (Ka), fajercag (Vd) - makineta (Bz, G, Ka), falta (Vd) - pjeta (G) - pleta (Kl), gepek (Vd, Bz) - portapak (Ka), glancat (Vd) - luštrat (Bz, G, Ka, Ok, Kl), himber (Vd, Bz) - frambob (G, Ka), kuglager (Vd, Bz) - balinjera (Ka), natkaslin (Vd) - komodin (G), rejferšlus (Vd, Kl, Bz, Kl) - patent (G, Ka), rešt (Vd, G, Kl) - pržun (Ka, Ok), špeceraj (Vd, Bz) - provišta (Ka), špeža, špendija (G, Ka), vaservaga (Vd) - livel (Ka), libela (Bz).

Neki se germanizmi ostvaruju u pojedinim govorima, a u susjednim su govorima na njihovome mjestu čakavske istoznačnice: *nacigat* (Vd, Bz, Kl) - *nagrišpat* (G), *nabrat* (Ka), *cukat* (Vd, G, Ok) - *skosat* (Ka) itd.

Jedan se dio germanizama koristi u svim istraživanim govorima naporedno s romanskim posuđenicama: *šmekat* - *guštirat*, *šraf/čraf* - *vida*, *šrafčiger/črafčiger* - *kacavida*, *dinstat* - *šufigat*, *karfijol* - *kaul*, *fleka* - *maća*, *špeh* - *panceta*.

4.2.2. Vremensko raslojavanje

Kao i svaki drugi leksik, germanizmi popunjavaju aktivni i pasivni leksički sloj. Prijelaz aktivnog leksika u pasivni uvjetovan je izvanjezičnim i jezičnim razlozima. U izvanjezične razloge spada nestanak ili nestajenje predmeta, tehnologija, zanimanja i različitih aspekata života neke zajednice, a u jezične razloge uzmicanje pred drugim konkurentnim izrazima. Izvanjezičnim razlozima uvjetovan je nastanak historizama, jezičnim razlozima arhaizama. Historizmi označavaju neaktualne denotate. To su primjerice negdanje novčane jedinice (*krajcar*), zatim pojave vezene uz djelatnosti koje iščezavaju (npr. u kirijaštvu: *celt/celjit*, *sotlar*, *trajbar*, *vagir*, na željeznici: *brenat*, *dampf*, *dincman*) ili su stari vojni nazivi (*fajront*, *feljčar*, *feldbaba*, *oberlajtmand*, *purš*, *šprengovat*, *štuka*, *trup*). Arhaizmi su potisnuti od drugih riječi, izvorno čakavskih ili u čakavštinu integriranih izraza drugoga podrijetla: romanizama, hrvatskih standardnojezičnih izraza ili novijih germanizama: *anzihckarta* → *kartolina/razglednica*, *biks* → *mast za postoli/patina*, *feljčar* → *dohtor*, *larmat* → *bučit/kričat/zijat*, *uštrojit* → *skopit*, *štoverak*, *virfcukar* → *kvadrić cukara*, *falda* → *pjeta/pleta*, *durcug* → *propuh*, *himber* → *frambob/ malinovac*, *pekljar/petjar* → *prosjak*, *šuster* → *postolar*, *špital* → *bolnica*, *šula* → *škola*, *tišljar/tišjar* → *stolar*, *verštat* → *radiona*, *bajbok* → *rešt*, *cinjat* → *lotat*, *frbant* → *flaster*, *berhan/brhan*, *reklja* → *šos*.

4.2.3. Funkcionalno raslojavanje

Vokabular raznih struka, prije svega profesionalizmi, dijelom je općepoznat, npr. *letlampa*, *lotat*, *šalung*, *rašpa*, *sajla*, *šajba*, a dio se vokabulara izvan struka aktivno

ne koristi. Izvan struke nepoznati su primjerice germanizmi: *flajbac*, *firnajz*, *durhajszen*, *durhšlag*, *detl*, *kirner*, *knajf*, *šrafštuk* i dr.

4.2.4. Generacijsko raslojavanje

U govornika različite životne dobi mogu se pratiti razlike u prepoznavanju i uporabi germanizama.¹⁵ Najveći dio korpusa prepoznaju stariji obavijesnici, ali se njime različito koriste, što zavisi o području na kojemu žive, o funkcionalnom i vremenskom raslojavanju leksika. Stariji obavijesnici prepoznaju većinu ponuđenih germanizama, osim novijih i to pretežito tehničkih izraza: *felga*, *kiper*, *nulerica* (vrsta frizure) i sl., ali i nekih starijih riječi: *ajncug*, *aptak*, *cic*, *durcug*, *šimla* itd. Jedan dio vokabulara stariji govornici prepoznaju, ali se njime ne koriste. Riječ je o tome da se u komunikaciji koriste nekom drugom istoznačnicom, hrvatskom riječi ili romanskom posuđenicom: *glancat* - *luštrat*, *nacigat* - *nabrat* / *nagrišpat*, *falda* - *pjeta*, *koštat* - *guštat*, *pertle* - *špigete*. Germanizam koji stariji govornici prepoznaju, ali se njime ne služe, obično se odnosi na pojmove koji su im u komunikaciji nepotrebni: *dizna*, *kiler*, *kurbbla*, *rajthoze*, *špilšue* itd.

Govornici srednjeg naraštaja prepoznaju germanizme u neznatno manjem broju od svojih prethodnika, ali im je uporaba znatno sužena u odnosu na govornike starijeg naraštaja. Svi prepoznaju, ali se više ne koriste riječima: *biks*, *cigaršpic*, *lojtra*, *rifljat*, *šlinga*, *fasovat*, *kiklja*, *špital*, *geviht*, *ledičan*, *šiljtkapa*, *verštat*, *reklja*. Većini su nepoznate riječi *cinja*, *curajbat*, *draljat*, *firnajz*, *feljbaba*, *fasung*, *gater*, *grušt*, *hajmoc*, *klajderkosan*, *pranjga*, *purš*, *rajthoze*, *silber*, *špilšu*. Najmlađi naraštaj pokazuje u odnosu na govornike srednjeg naraštaja znatno manje prepoznavanje i još suženiju uporabu germanizama. Iako neke germanizme prepoznaju, ocjenjuju ih u komunikaciji nepotrebнима: *muf*, *prorajtat*, *gruh*, *ofirat*, *sotlar*, *špicoke*. Leksemi, koje govornici srednjeg naraštaja ocjenjuju u komunikaciji rubnim, za mlađe govornike većim su dijelom nepoznati (*biks*, *geviht*, *ledičan*, *špital*, *verštat*), a potpuno su im nepoznati još i neki drugi: *kiklja*, *klanfa*, *kopfšus*, *leder*, *nabrenat*, *plajvajs*, *raubat/rubat*, *raubšiser*, *šlogat*, *trajbar*, *štranjga* itd.

4.2.5. Stilističko raslojavanje germanizama

Supostojanje izraza različite provenijencije (čakavizama, germanizama, romanizama) koji se odnose na isti denotat omogućuje njihovu konkurentnost na stilističkom planu. Naime, postojanje naporednih izraza omogućuje izbor: jedan u neutralnoj, drugi u obilježenoj ulozi. Germanizmi ispunjavaju obje uloge. Kad je riječ o germanizmima koji imaju neutralnu ulogu, u načelu se radi o općeuporabnim

¹⁵ Promjene u jezičnoj kompetenciji vidljive u različitim generacijama govornika poznate u stručnoj literaturi pod nazivom *promjene u vidljivoj vremenu* ('change in apperent time'). Vidi: Chambers/Trudgill, 1994: 89, 165.

leksemima koji nemaju leksičkog konkurenta, kao što su npr. *merlin*, *mežnjar*, *pupa*, *rašpa*, *trefit*, *tancat* itd. Dio germanizama funkcionira u stilski obilježenoj ulozi. Tako neki germanizmi imaju pejorativno značenje naspram neobilježnog konkurenta: germanizmi *bajbok* i *rešt* imaju pejorativnu ulogu naspram riječi *zatvor* ili *pržun*. Riječ *cvikeri* gubi prvotno značenje 'vrsta naočala što se drže na nosu pomoću metalne štipaljke' i zadobiva pejorativno značenje naspram neobilježene čakavske riječi *očali*. Riječi *štrebat* i *biflat* pejorativi su odnosu na riječ *učit*. Riječ *šrajbat* ima u odnosu na domaću riječ *pisat* dodatno, pogrdno značenje: 'ružno pisati'. Pejorativno značenje dobivaju općenito germanizmi koji su proširili značenje. Tako je riječ *šnjofat* pejorativ u sekundarnome značenju 'uhoditi'. Germanizam *grinta* u prvotnome značenju 'krasta' odgovara značenju modela. Proširenjem značenja postaje pejorativ 'dosadna, nepodnošljiva osoba'. Manji dio germanizama udaljio se od značenja koje ima u njemačkom jeziku, a kao primljenice ti germanizmi imaju ublaženo značenje, npr. njemačka riječ *Hundsfott/Hundsmut* znači 'hulja, nitkov, čovjek pasje ćudi', a primljenica *huncut* sa značenjem 'nestašan' eufemizam je u odnosu na domaće riječi *hud*, *zločest*.

Germanizmi *mebel*, *šrafčiger* pripadaju prestižnijem sloju naspram starijim posuđenicama *mobiliija* i *kacavida*. Leksemi *lotat*, *švasat* i sl. neobilježeni su profesionalizmi, a njihove istoznačnice *lemit* i *varit* pripadaju govoru školovanih govornika.

Komunikacijski zahtjevi stvaraju stalne jezične promjene: pojavljuju se nove riječi i potiskuju stare. Neke riječi funkcioniraju u jezičnome centru, druge čine periferiju. Između centra i periferije nalazi se prostor neprekidnih mijena: periferni leksik (neologizmi, posuđenice) može postupno ulaziti u centar i, obrnuto, leksik postaje nefrekventan i neuobičajen, dospijeva na jezičnu periferiju, zastarijeva i izumire, tj. postaje nepoznat pripadnicima jezične zajednice. Leksik je više od bilo koje jezične sastavnice podložan procesima promjena. Procesi neologizacije i arhaizacije, a time i mijenjanja položaja i verifikacija jezičnih činjenica mogući su samo na leksičkoj razini. Pojava germanizama u prošlosti kao i današnje postupno nestajanje vezano je uz društvene odnose. Germanizmi su se preuzimali iz potrebe za novim riječima, ponajprije da bi se zadovoljile leksičke potrebe u pojedinim strukama, ali se to dešavalo i radi ugleda i želje za prilagođivanjem drugim utjecajnijim društvenim slojevima i sredinama. Leksičke promjene, bile inovacije ili arhaizacije, nisu znak napretka, ni znak propadanja. One su sociolingvistički i psiholingvistički uvjetovani pomaci unutar sustava (Ivanetić, 2000: 168) i prirodna sastavnica jezične evolutivnosti.

Literatura

1. Babić, S. (1990). Njemačke posuđenice u hrvatskom jeziku. Hrvatska jezikoslovna čitanka, Zagreb: Globus: 214-224.
2. Chambers, J. K. / Trudgill, P. (1994). Dialectologie. Cambridge: CUP
3. Filipović, R. (1973). Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira. Zagreb: JAZU i Školska knjiga.
4. Glovacki-Bernardi, Z. (1993). O njemačkim elementima u zagrebačkom govoru i hrvatskom književnom jeziku. Zagreb: Zbornik radova Rječnik i društvo: 93-96.
5. Glovacki-Bernardi, Z. (1998). Deutsche Lehnwörter in der Stadtsprache von Zagreb. Frankfurt/M.: P. Lang.
6. Ivanetić, N. (1997). Germanismen in der čakavischen Mundart von Bribir. Zagreb: Zagreber germanistische Beiträge 6: 109-129.
7. Ivanetić, N. (2000). Germanizmi u jednom čakavskom govoru. Rijeka: Zbornik radova Riječki filološki dani III: 159-170.
8. Klaić, B. (1988). Rječnik stranih riječi. Zagreb: Matica hrvatska.
9. Kordić, S. (1991). Germanizmi u osječkom govoru danas. U: Andrijašević, M. /Vrhovac, I. (izd.). Prožimanje kultura i jezika. Zagreb: HDPL, 89-97.
10. Lipljin, T. (2002): Rječnik varaždinskoga kajkavskog govora. Garestin d. o. o., Varaždin.
11. Piškorec, V. (1997). Deutsches Lehngut in der kajkavisch-kroatischen Mundart von Đurđevac in Kroatien. Frankfurt/M. : P. Lang.
12. Schneeweis, E. (1960). Die deutschen Lehnwörter im Serbokroatischen in kulturgeschichtlicher Sicht. Berlin: Walter de Gruyter.
13. Schriedter-Temps H. (1958). Deutsche Lehnwörter im Serbokroatischen. Wiesbaden: Otto Herrassowitz.
14. Skok, P. (1971-73). Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb: JAZU.
15. Turk, M. (1994). Njemačke primljenice u hrvatskom jeziku. Szombathely: Nemzetközi szlavisztikai napok V.: 183-193.
16. Turković, S. (1997) Deutsche Lehnwörter in den Fachsprachen der Zagreber Handwerker. Zagreb: Zagreber germanistischer Beiträge 6 (1997): 131-155.
17. Žepić, S. (1995). Das österreichische Dialekt in Zagreb und Osijek - Zur Geschichte der deutschen Sprache in Kroatien. Muhr, R. et al. (Hg.). Österreichisches Deutsch. Linguistische, sozialpsychologische und sprachpolitische Aspekte einer nationalen Variante des Deutschen. Wien: Hölder, str. 354-373.

ZUSAMMENFASSUNG

Marija Turk

GERMANISMEN IN NORDČAKAVISCHEN AREAL

In der Arbeit werden Germanismen in Ortssprachen des nordčakavischen Areals behandelt. Es werden phonologische, morphologische und wortbildene Varianten der Germanismen festgestellt. Weiterhin wird auf Bedeutungsfelder und auf räumliche, zeitliche, funktionelle und stilistische Aufgliederung der Germanismen hingewiesen, sowie auf den Bekanntheitsgrad der Germanismen und das Sprachverhalten der Redner verschiedener Generationen.

Schlüsselwörter: Lehnwörter, Germanismen, Čakavisch, Dialekt